

ALSISK ORDSAMLING

UDGIVET AF
ALSINGERGILDET

Titelbladet til Alsisk Ordsamling. Vignetten er ligesom de øvrige i bogen tegnet af Randi Clausen. Ordsamlingen er den 12. udgivelse i serien Alsingergildets Skrifter.

Marie Bjerrum:

Det alsiske *essel* og Alsisk Ordsamling

Alsisk Ordsamling (udg. af Alsingergildet) 1988 er en fortræffelig samling af gamle alsiske ord og udtryk med mange fine "hørte" eksempler på brugen af ordene. Set med en sundevedbos øjne mangler der i en del tilfælde angivelse af musikalsk accent 2, og i enkelte tilfælde er der vistnok angivet forkert accent. Men dette spiller en mindre rolle; ordene og sætningerne er der, og de er gode.

Som sundevedbo nikker man genkendende til de allerfleste, selv om der selvfølgelig også er mange specielt alsiske ord; men når man som jeg har en sundevedsk dialekttradition, der via min far og min faster går tilbage til tiden før 1900, er der forbavsende mange af de ved første øjekast tilsyneladende særligt alsiske ord, der dukker op i erindringen som også tilhørende sproget i min barndom i den østlige del af Felsted sogn.

Størstedelen af ordene i Alsisk Ordsamling taler som gode gamle danske ord for sig selv, men i enkelte tilfælde er det angivet, hvor ordene stammer fra (fremmedord, tyske låneord fra ældre og nyere tid, gamle danske ord som ikke mere findes i rigsdansk osv.). Der er imidlertid én af ordforklaringerne som der vist må sættes et spørgsmålstegn ved. Det drejer sig om oprindelsen til ordet *essel* 'vældig, forfærdelig', intetkøn *esselt*; flertal *essel* (med musikalsk accent 2) er ikke anført i artiklen *essel*, men findes i nogle af ordsamlingens eksempler (fx. under *fart*, *kast*, *åreknude*).

Det angives, med Feilbergs jyske ordbog som kilde, at ordet *essel* er det samme som det angelske og mellemslesvigske *elst*, og det anføres, at *elst* måske hører sammen med engelsk *elfish* af *elf* 'alf'. Denne forklaring har Feilberg fra ordsamlingen i E. Hagerups bog *Om det danske Sprog i Angel* (1854, 2.udg. ved K.J. Lyngby 1867). Udtalen i Angel er ifølge Hagerup *ellst* (med kort *e*); ifølge Feilberg udtales ordet *elst* eller *ælst*, og Feilberg anfører, at ordet er almindeligt brugt i Mellemslesvig om hvad der er

uhyggeligt at høre og se, om ubehageligt vejr, slem røg eller lugt. Hagerup anfører fra Angel betydningen “led, afskyelig, rædsom at høre eller se, også om et slemt Vejr, om ubehagelig Røg eller Lugt”, og han giver eksemplerne: *Det var dog elst! Det var rent elst!*. Svend Grundtvig har (i Gamle danske Minder III s. 218) fra Angel ordsproget *De er ælst får æ öjn væn dær æ ield i æ skæg* (= det er slemt for øjnene, når der er ild i skægget). Ordet *elst* er også optegnet fra Angel af Kappel i hans angelske ordsamling (i betydningen ‘skrækeligt, afskyeligt, slemt, modbydeligt’); og det er fra den danske dialekt i Angel indlånt i angler-plattysk, hvor det er almindeligt brugt i betydningen ‘hässlich, widerlich, unangenehm’, fx *dat is rein elst* ‘sehr unangenehm’; *dat is ja elst un denken an* ‘greulich anzudenken’; *dat is hiit en elste Werrer* ‘hässliches Wetter’; *dat is wat Elstes* ‘eine eklige Sache’ (jf. Mensings ordbog under *elst*).

Udtalen i angler-plattysk er *elst* ifølge Mensing, altså med *e*, ikke *æ*. Det afspejler givetvis en udtale med *e* i den danske dialekt og ikke en udtale med *æ*. Dermed er sammenkædningen med *elf*-usandsynlig. Ordets oprindelse skal snarere søges i et ord med *i*-, hvad Valdemar Bennike da også har gjort i en kommentar til Svend Grundtvigs ordsprog, hvor han tolker ordet *ælst* som *ildest*. Det er dog næppe rigtigt, fordi *ildest* er et tostavelsesord; men det er nærliggende at tænke på tillægsordet *il(d)sk*, i intetkøn *il(d)skt*, udviklet til *elst* (med svind af *k*, ligesom i Angel *friskt* bliver til *frist*, udtalt *frest*). Ifølge Ordbog over det danske Sprog er *ildsk* afledning af et tillægsord *ild*, som i norske dialekter findes i betydningen ‘ond, slem, slet’, ... ‘mod-bydelig, ubehagelig, besværlig’ (ifølge Ivar Aasens norske ordbog under *ill*); i ældre dansk har ordet betydningen ‘meget skadelig, slem’, når det bruges om ting og forhold, fx i ordsproget *Ilt er det for rakke* (= hund) *at lege med bjørnehvalpe*. Med antagelse af en afledning *ilsk* i samme betydning som det norske *ill* foreligger der en lydligt og betydningsmæssigt set tilstrækkelig forklaring på det angelske *elst*, nemlig som en intetkønsform af dette ord. Efter de foreliggende eksempler på anvendelsen ser det ud til, at ordet kun bruges i forbindelsen *det er elst*. I angler-plattysk kan *elst* bruges både som tillægsord (*en elste Werrer*) og som et navneord (*wat Elstes*), men det er sikkert en sekundær anvendelse af det oprindeligt danske ord, der som Hagerup bemærker næppe høres uden i intetkøn.

Feilbergs oplysning i ordbogen om, at *elst* (i denne form) skulle være almindeligt i Mellemslesvig, tvivler jeg på rigtigheden af, for i en ordsamling fra Valsbøl sogn (trykt 1863 i Slesvigske Provindsialefterretninger, Ny Række IV) anfører han side 493 et ord *ælsk* med den betydning, som *elst* har i Angel, og han gør udtrykkelig opmærksom på, at han aldrig har hørt

den angelske form med *-t* “her i Vesten” (Valsbøl i Mellemslesvig ligger vest for Angel); hvis ordet er almindeligt i Mellemslesvig, må det altså være i formen *ælsk*. Feilberg anfører desværre ingen eksempler på brugen af ordet, men *ælsk* (udviklet af *ilsk*) kan i Mellemslesvig godt være intetkønsformen, idet der her ikke tilføjes *-t* i intetkøn til tillægsord på *-sk* (*frisk*, *rask* og lign. ord). En meddeler fra Bov sogn lige nord for grænsen har i 1936 oplyst, at man der kan bruge *ælsk* “om kød der har fået en tanke og derfor ikke smager godt”; ordet er her snarest anvendt om en grim smag, og det ligger jo ikke så langt fra betydningen ‘slem lugt’, som Feilberg anfører. En anden meddeler fra Bov sogn oplyser i 1936, at han kender *elst* i forbindelser som *det var ælst*, *noget ælst noget*; men han ville ikke selv bruge det; det må være det angler-plattyske *elst*, der spøger her.

Påstanden, som Feilberg fremsætter i artiklen, om at *elst* i Sundeved har formen *esselt* (udtalt *esält*), kan ikke være rigtig; dette *esselt* må være det samme som det ord *æslet* (udtalt *æsält*), som han anfører fra Nordslesvig i forbindelsen *de æ så æsält* ‘forskrækkelig’ (fra Gram sogn). I tillægsbindet har Feilberg ordet fra Als under opslagsformen *essel* adj. med følgende eksempler: *et æsält væ·æ* = et stygt vej; *det er [æsält] galt*; *en [æsält] smuk pige*. Der anføres ikke nogen betydning af *esselt* i de sidste to udtryk, men ordet må her have forstærkende funktion i forhold til tillægsordene og betyde ‘meget, overordentlig’. I Alsingergildets ordsamling nævnes foruden formen *essel*, udtalt med *e*, en form *issel*, hvor *i* kan være skriveform for udtalens *e*. Eksemplerne på ordets brug er mange og varierede, hvis man medtager alle de mindst 40 forekomster i Alsisk Ordsamlings eksempel-materiale under andre opslagsord: *essel* kan bruges som foranstillet tillægsord, fx. *en essel skvalder* (= en forfærdelig skvalder), *et esselt mas* (= et værre mas), *hon ʰho nåwe ʰessel ʰåjeknurre* (= nogle slemme åreknuder); og det kan i intetkønsformen *esselt* bruges som forstærkende biord foran et tillægsord, fx. *di ho ʰesselt mænne ʰpæ·ng* (= de har forfærdelig mange penge). Begge anvendelser svarer til brugen af ordet i Feilbergs eksempler fra Als, og i sådanne forbindelser kan det angelske *elst* ikke bruges. Ordet *essel* kan på Als desuden bruges i intetkøn i forbindelsen *det er esselt*, men kun efterfulgt af en sætning indledt med *som*, fx *de æ ʰesselt som di ʰkånd* (= det er vældigt, som de kan), *de æ ʰesselt som hand ʰoldti fa·r ʰo·* (= det er voldsomt som han altid farer på).

Ud fra eksemplerne på brugen af *essel* som foranstillet tillægsord ser det ud til, at ordet, ud over et betydningsindhold af ‘noget overordentligt, noget vældigt’, også har forstærkende betydning; foran negativt ladede ord forstærker *essel* det negative, foran positivt ladede ord det positive, fx. *en essel trade* (= et forfærdeligt ælte, om dårligt føre), *et esselt rog* (= et værre

snefog), *nogle esle kast* (= nogle slemme vindstød), *en essel glaning* (= et forfærdelig glat føre), *et esselt kor* (= et værre selskab), *et esselt nummer* (= en værre én), *en essel bommerusse* (om en meget tyk kvinde). Af forbindelser med positivt ladede ord findes fx *et esselt jern* (om en dygtig person), *en essel høge* (= stor fornøjelse), *et esselt hjælp* (om god hjælp, en lettelse). Det er mest i forbindelse med negativt ladede ord, at *essel* forekommer, og hvis der i det tilknyttede ord (eller i den sammenhæng, hvori det pågældende ord forekommer) ikke ligger noget specielt negativt eller positivt, har *essel* negativ betydning, fx *det er en essel verden vi lever i* (= en forfærdelig verden).

Ordet *essel* minder i sin anvendelse og betydning om det sønderjyske *fej*, som på Als (foruden i andre betydninger) findes i sammenhænge, hvor der ofte også kunne have stået *essel*; men *essel* er stærkere – negativt eller positivt – end *fej*. Til sammenligning med de ovenfor nævnte eksempler med *essel* kan anføres følgende fra Alsisk Ordsamling med *fej*: *de lavede et fejt slå-ned* (= et værre spektakel), *et fejt kludder-mudder* (= noget værre kludder), *en fej dåt* (om en god gerning), *det er fejt som de lakker dem til* (= det er forfærdeligt som de rakker ned på dem).

Brugen og betydningen af *essel* er altså temmelig forskellig fra brugen og betydningen af det angelske *elst*; dette, i forbindelse med at det er vanskeligt at forklare, hvordan *elst* kan blive til *essel(t)*, taler for, at der er tale om to forskellige ord, og spørgsmålet er så: hvad er oprindelsen til *essel*? Det er fristende at antage, at det er udviklet af et ord *es(e)lig*, en sideform til det *æslig* ‘uværdig, skammelig’, som Kalkar i sin ordbog har fra reformationstiden, og som sandsynligvis er et nedertysk låneord *eselik* afledt af *æsel* (nedertysk *esel*). Med hensyn til udtalen med *e-* (*esəl*) ved siden af Feilbergs alsiske udtale med *æ-*, er der en parallel i udsagnsordet *æslē* ‘arbejde hårdt, slide i det’ (jf. Feilberg under *asle*), som i Hostrup sogn lige nord for den dansk-tyske grænse udtales dels *esəl*, dels *æsəl*, og som bl.a. i Løjt sogn har udtalen *esəl*. Og med hensyn til formen *essel* i stedet for *esle*, udviklet af *es(e)lig*, er der paralleller i sønderjysk, fx. *skrøffel* ved siden af *skrøfle* ‘skrøbelig’, *sprøggel* i stedet for *sprøggele* (nedertysk *spröckelig*), i alsisk også *ˈnæːl* i stedet for *ˈnæːle* ‘nederlig’, *ˈåwːl* i stedet for *ˈåwle* ‘overlig’. En betydningsudvikling fra ‘æselagtig, uværdig, skammelig’ til ‘forfærdelig, vældig’ (som forstærkende ord) svarer til samme udvikling ved ord som *farlig*, *forfærdelig*, *frygtelig* og lign. i dansk, og ord som *bannig*, *dull*, *grässig* og lign. i nedertysk.

Konklusionen er, at mens det angelske *elst* og det mellemslesvigske *ælsk* sandsynligvis går tilbage til et *ilsk*, er det alsiske *essel* (*æssel*) nok udviklet af et *es(e)lig*, *æs(e)lig*. De to ord *elst* og *essel* har altså oprindelig

ikke noget med hinanden at gøre, men *essel* kan i visse sammenhænge have en lignende negativ betydning som den, *elst* har i dansk og plattysk i Angel og *ælsk* i Mellemslesvig; deraf Feilbergs sammenføring af de to ord. Det i senere tid typisk alsiske ord *essel* har oprindeligt haft en større udbredelse; Feilberg har det som anført ovenfor fra Sundeved og Gram, og i yngre optegnelser (i Jysk Ordbogs samlinger) kendes det fra Sundeved med Broager og Felsted, og der er enkelte spredte vestligere og nordligere belæg (fra Bov, Bjolderup, Ensted, Hellevad, Løjt, samt fra Lintrup og Nustrup i Haderslev amt). Der er dog flere meddelere fra Sundeved, der gør opmærksom på, at ordet er specielt alsisk, og det er i hvert fald i alsisk, at ordet blomstrer; her kan man have en *esselt lækker mødding* (= en mødding som er fint i orden), og en stille opfordring til at tage den med ro kan lyde: *du figer da esselt!* (= skynder dig forfærdeligt). De to sidste eksempler er ikke fra Alsisk Ordsamling, men fra Jysk Ordbogs samlinger, hvor man også kan finde fx følgende: *han har en essel* (= vældig) *ro på sig*; *det har han et esselt smid på* (= et vældigt tag på); *det var da en essel* (= voldsom) *torden*; *han havde et esselt bøvl med at få sin plov til at gå ret*; *rugen den var jo nu så esselt gelegen* (= tilbøjelig) *til det* (dvs. til at spire i skokkene på marken i fugtigt vejr); *det er esselt* (= virkelig beundringsværdigt) *som den karl kan prædike*; eller følgende lille historie: *Niæ i Pæ Jøssens ophold leghe e potete op o e lovt. Di legher så læng, te di blyve kvasråen. O så drøbbe de niæ i e pissel. – De gø it nove, seje e månd, få e griss sga ha dem evegge. – Men de æ da hadde esselt evegge da, seje e kuen.* (= Nede i Peter Jørgensens aftægtsbolig ligger kartoflerne oppe på loftet. De ligger så længe, at de bliver kvasrådne. Og så drypper det ned i pisselen. – Det gør ikke noget, siger manden, for grisene skal have dem alligevel. – Men det er da hartad esselt (= temmelig forfærdeligt) alligevel, siger konen).

Ja, så meget kom der ud af forsøget på at finde ud af, hvad det alsiske *essel* er for et ord, og Alsisk Ordsamling kunne inspirere til mange andre afhandlinger, fx. om specielt alsiske ord, om oprindelsen til ord som ser gådefulde ud, om tyske låneord fra udlændighedstiden (1864-1920), som siden er forsvundet (et fænomen som jeg også kender fra de ældres sprog i Felsted), om specielt alsiske ordbetydninger m.m. Alsisk Ordsamling er en lille guldgrube at grave i, og i eksemplerne gemmer der sig et ekstra ordmateriale, fx. *hungerføde* (under *nøjes*), *kærnerstav* (under *trolde-k.*), *skrede* (under *æbleskrede*), foruden de mange almindelige ord. Der er prisværdigt få trykfejl i bogen i betragtning af den vanskelige sats. – Og det er en smuk bog med de mange yndige vignetter.

Kilder

Alsisk Ordsamling. Udg. af Alsingergildet (1988).

Feilberg, H.F.: *Ordbog over jyske Almuesmål I–IV* (1886-1914).

Feilberg, H.F.: *Ordsamling fra Valsbøl*. Slesvigske Provindsialefterretninger Ny Række III (1863) s. 484-494.

Hagerup, E.: *Det danske Sprog i Angel* (1854). 2. forøgede udg. ved K.J. Lyngby (1876).

Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske Sprog I–V* (1881-1918).

Kappel, J.J.: *Manuskript med ord fra Angel* (kopi i Institut for dansk Dialektforskning, Københavns Universitet).

Mensing, Otto: *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch I–V* (1927-35).

Ottsen, M.B.: *Hostrup-dansk II*. Ordbog. Udg. af Ella Jensen og Magda Nyberg, I–IV (1963-69).

- ene:** *en* ʀænnə ʃjen (en enkelt); *et* ʀænnə ʃpa (et enkelt par); *hand* ʃkam fār-es ʃjænnə (ene og alene af den grund; af “for des“, hvor “des“ er en gammel ejefaldsform af “det“). (af gammeldansk enigh = eneste, den moderne betydning af enig stammer fra tysk).
- eneste:** ʃjænnest.
- enig:** *de æ di* ʃjænnə eller ʃjæns ʃom.
- enlig:** ʃjæn·le.
- ens:** *jæns* (ens, enig); *de blöw vi* ʃhaste ʃjæns om (det blev vi hurtigt enige om. Himmark); *de* ʃly· ʃjæns (lyder ens).
- erre:** *hand ærre ham* ʃop (opirrer, turrer); *dæ ska* ʃit·möj ʃte få o ærre ham ʃop.
- erre:** *en* ʃærre (knibe); *sekken* ʃærre æ va ʃi (Himmark).
- essel:** *essel, esseldt, issel* (Kegnæs) (“vældig”, “forfærdelig”); *et* ʃesseldt ʃma·s; *et* ʃesseldt ʃjælp; *di ho* ʃesseldt ʃmånne ʃpæ·ng (de havde forfærdelig mange penge); *de æ* ʃesseldt som di ʃkånd (det er vældigt, som de kan; i Mellemslesvig hedder det *elst*; måske hører det sammen med engelsk *elfish*, af elf, alf).
- estimeret:** æste ʃme·æ (anset).
- evner:** *et* ʃöwne (plovhammel. Himmark).

Del af side 49 i *Alsisk Ordsamling*, hvor *essel* ses behandlet. Cand.mag. Gunhild Nielsen, der er “bisidder” i Alsingergildet, står for ordsamlingens redaktion, ligesom hun har udarbejdet den letlæselige og fyldestgørende lydskrift.